

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ: ФОРМУВАННЯ, РЕАЛІЗАЦІЯ, ПЕРСПЕКТИВИ

CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF ILLEGAL ENRICHMENT: FORMATION, IMPLEMENTATION, PROSPECTS

Шевчук В.М., д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник

*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри криміналістики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Шевчук М.В., студент II курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Шарпацька В.М., студент III курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджуються актуальні проблеми формування та застосування криміналістичної характеристики незаконного збагачення в сучасних умовах. Проведено критичний аналіз наукових підходів до сучасного розуміння та сутності криміналістичної характеристики незаконного збагачення. На підставі такого аналізу запропоновано авторське визначення поняття цієї криміналістичної категорії. Криміналістичну характеристику незаконного збагачення пропонується розглядати як інформаційно-описову модель, що відображає криміналістично значущі відомості про особу злочинця, способи вчинення та приховування кримінального правопорушення, типові сліди («слідову картину»), предмет злочинного посягання, обстановку вчинення (умови, місце, час), аналіз яких дає можливість встановити кореляційні взаємозв'язки між ними і є підґрунтям побудови та перевірки слідчих версій під час розслідування незаконного збагачення. У структурі елементів криміналістичної характеристики незаконного збагачення запропоновано виокремлювати такі: 1) особа злочинця; 2) способи вчинення; 3) способи приховування; 4) типові сліди («слідова картина»); 5) предмет злочинного посягання; 6) обстановка вчинення (місце, час та умови). Практична значення використання такої криміналістичної характеристики передусім зумовлена необхідністю дослідження елементів такої характеристики та встановлення кореляційних зв'язків між ними, що слугує підґрунтям висуненню і перевірки версій. Визначено та сформульовано напрями удосконалення формування та використання криміналістичної характеристики незаконного збагачення, серед яких особливе значення набувають сучасні цифрові технології та використання систем технологій штучного інтелекту тощо. Обґрунтовується необхідність подальших досліджень проблем формування комплексної криміналістичної методики розслідування незаконного збагачення в умовах воєнного стану.

Ключові слова: незаконне збагачення, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, корупція, судові експертизи, спеціальні знання, криміналістичні засоби протидії, корупційні кримінальні правопорушення.

Actual problems of formation and application of criminalistic characteristics of illegal enrichment in modern conditions are investigated. A critical analysis of scientific approaches to the modern understanding and essence of the criminalistic characteristics of illegal enrichment has been conducted. On the basis of such an analysis, the author's definition of the concept of this criminalistic category is proposed. The criminalistic characteristic of illegal enrichment is proposed to be considered as an information-description model, which reflects criminalistic significant information about the identity of the offender, ways of committing and concealing a criminal offense, typical traces ("trace picture"), the subject of criminal assault, the situation, which is possible to establish a place, and verification of investigative versions during the investigation of illegal enrichment. In the structure of elements of forensic characteristics of illegal enrichment, it is proposed to distinguish the following: 1) the person of the offender; 2) ways of committing; 3) ways of concealment; 4) typical traces («trace picture»); 5) the subject of criminal encroachment; 6) the situation (place, time and conditions). The practical importance of using such a criminalistic characteristic is primarily due to the need to study the elements of such characteristics and establish correlation between them, which serves as the basis for the nomination and verification of versions. The directions of improvement of formation and use of criminalistic characteristics of illegal enrichment are defined and formulated, among which modern digital technologies and the use of technologies of artificial intelligence technologies are of particular importance. The need for further research of the problems of formation of a complex criminalistic methodology of investigation of illegal enrichment in the conditions of martial law is substantiated.

Key words: illegal enrichment, criminalistic characteristics, criminal proceedings, corruption, forensic examinations, special knowledge, criminalistic countermeasures, corruption criminal offenses.

Постановка проблеми. Незаконне збагачення є одним із найбільш небезпечних та найпоширеніших проявів корупційної злочинної діяльності, що завдає значної шкоди економіці, правовій системі та суспільній довірі до державних інституцій [16, с. 197–200]. Кримінальний кодекс України 31 жовтня 2019 року було доповнено статтею 368⁵, чим забезпечено кримінально-правову охорону відповідних суспільних відносин. Під незаконним збагаченням законодавець пропонує розуміти набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи. Незаконне збагачення, як прояв корупції, є прямою загрозою для національної безпеки України. Внаслідок незаконного

збагачення шкода завдається не лише правам і свободам громадян та юридичних осіб, але й авторитету органів влади та суб'єктів господарювання, від імені яких діють уповноважені особи [11].

Практика показує, що вчинення незаконного збагачення дискредитує діяльність органів державної влади й управління, підривають економіку та національну безпеку нашої держави. В останні роки корупція в Україні, серед якої і незаконне збагачення, набула загрозливих масштабів і стала чинником, що створює перешкоди європейській інтеграції України, реально загрожує воєнній безпеці та конституційному ладу держави. Така злочинна корупційна діяльність сприяє нерівномірному розподілу ресурсів, розширенню тіньової економіки та створенню умов для подальших правопорушень, відмивання коштів

і фінансування організованої злочинності, тобто підриває економіку та національну безпеку України [12, с. 8].

Сучасні тенденції розвитку суспільства свідчать про активне використання новітніх фінансових технологій та глобалізаційних процесів у схемах незаконного збагачення. Зокрема, поширеним явищем стало застосування криптовалют, офшорних компаній, підставних осіб та складних механізмів фінансових операцій, що ускладнюють ідентифікацію джерел незаконно набутого майна. Водночас, аналіз статистичних даних за цими кримінальними правопорушеннями дають підстави стверджувати про вкрай низьку ефективність розслідування незаконного збагачення [15, с. 143–149]. За цей час і до сьогодні жодного кримінального провадження не передано з обвинувальним актом до суду. У зв'язку із цим, гостро постало питання щодо необхідності створення та запровадження ефективного механізму захисту відносин, що забезпечують протидію незаконному збагаченню в Україні, як кримінально-правовими, кримінально-процесуальними, так і криміналістичними засобами.

Водночас, міжнародна співпраця у боротьбі зі злочинністю, застосування інструментів цифрової криміналістики відкривають нові можливості для ефективного розслідування та запобігання цьому виду злочинної діяльності, створює наукові передумови побудови ефективної методики розслідування [23, с. 120]. У зв'язку з цим, важливим завданням є виявлення характерних ознак незаконного збагачення, визначення його специфіки та розробка ефективних криміналістичних методів та технологій протидії [17, с. 208–218]. Отже, з огляду на актуальність проблеми виникає необхідність ґрунтовного дослідження криміналістичної характеристики незаконного збагачення, формування її основних структурних елементів та визначення ролі такої характеристики для побудови слідчих версій під час виявлення та розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про значну увагу до проблеми незаконного збагачення, як одного з ключових проявів корупційної злочинної діяльності. Увага дослідників зосереджена головним чином на кримінально-правовій характеристиці цього явища. Також розглядаються окремі питання виявлення, розслідування та профілактики незаконного збагачення, ефективних криміналістичних засобів та технологій протидії. Вбачається, що недостатньо приділено уваги дослідженню проблем формування та практичної реалізації криміналістичної характеристики незаконного збагачення як одного із важливих елементів методики розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Проблемам дослідження криміналістичної характеристики та основам розслідування окремих видів кримінальних правопорушень присвячена значна кількість наукових праць. Науковці звертались до розроблення та дослідження окремих проблем криміналістичної методики розслідування певних категорій кримінальних правопорушень, зокрема: Л. Аркуша, А. Волобуєв, В. Гусєва, В. Журавель, А. Іщенко, В. Коновалова, В. Лукашевич, Є. Лук'яничков, Г. Матусовський, М. Салтевський, Р. Степанюк, В. Тищенко, Ю. Черноус, Д. Цехан, В. Шевчук, В. Шепітько, Б. Щур, В. Юсупов та ін. Приділялася й певна увага безпосередньо дослідженню окремих аспектів криміналістичних проблем розслідування незаконного збагачення у наукових працях: Б. Безгинського [2], О. Гузоватого [4], В. Журавля [24], Д. Михайленко [12; 13], Н. Моргуна [14, с. 258], М. Погорецький, Д. Сергєєва [16, с. 197–200], Л. Сванадзе [17; 18; 19], З. Топорецької [21, с. 305–319], В. Шевчука [23; 25], В. Шепітька [24; 25] та інших вчених.

Вагомий внесок цих та інших дослідників виступає методологічним підґрунтям для наукових розвідок про-

блем криміналістичного забезпечення розслідування незаконного збагачення, зокрема, проблем формування та реалізації криміналістичної характеристики незаконного збагачення як інформаційної основи методики розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. Водночас, аналіз фахової літератури та правозастосовної практики свідчить про відсутність актуальних криміналістичних рекомендацій щодо формування та реалізації криміналістичної характеристики незаконного збагачення, як важливого напрямку удосконалення розслідування незаконного збагачення в умовах постійних нормативних змін, на наш погляд, негативно впливає на ефективність діяльності органів досудового розслідування у зазначеній сфері. Насьогдні низка проблем залишається не вирішеними та є такими, що потребують наукового пошуку, обґрунтування і проведення спеціальних комплексних досліджень.

Метою дослідження є комплексний аналіз проблем формування та перспектив практичної реалізації криміналістичної характеристики незаконного збагачення, зокрема, встановлення криміналістичної сутності цього різновиду кримінальних правопорушень, поняття криміналістичної характеристики та визначення основних її структурних елементів, з'ясування їх кореляційних взаємозв'язків, значення для висунення і перевірки слідчих версій під час розкриття та розслідування незаконного збагачення. Дослідження спрямоване на визначення прагматичної ролі криміналістичної характеристики незаконного збагачення, аналіз проблем, що виникають у процесі побудови криміналістичної характеристики цієї категорії кримінальних правопорушень, підвищення ефективності її застосування у криміналістичній методиці розслідування.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні методики розслідування незаконного збагачення, поряд із аналізом слідчої та судової практики необхідно керуватися положеннями про криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, як інформаційну основу та фундамент криміналістичної методики розслідування [9, с. 359–363]. При цьому така криміналістична характеристика виступає інформаційно-пізнавальною моделлю цього виду кримінальних правопорушень, вона являє собою систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки незаконного збагачення, що відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні таких конкретних злочинних проявів [23, с. 119]. Вбачається, що незаконне збагачення, будучи специфічним корупційним правопорушенням, має свої особливості, систему криміналістично-значущих ознак, встановлення яких допомагають у виявленні, розкритті, розслідуванні та профілактиці цього різновиду кримінальних правопорушень, що потребує детального аналізу та встановлення методології їх дослідження.

Криміналістична характеристика кримінального правопорушення має важливе практичне значення для дослідження особливостей конкретного виду та групи кримінальних правопорушень [7, с. 125]. У слідчій діяльності вона використовується, як своєрідний робочий інструмент слідчого (детектива, прокурора) для побудови та перевірки слідчих версій про подію кримінального правопорушення або її окремі елементи, що, у свою чергу, впливають на формування обставин, які підлягають встановленню [3, с. 34–38]. Вона може бути представлена як своєрідна типова описово-статистична інформаційна модель досліджуваного кримінального правопорушення, результатом наукового аналізу типових ознак певного виду або роду кримінальних правопорушень; інформаційна модель, яка пов'язана із мисленевою діяльністю слідчого (детектива, прокурора).

Така криміналістична характеристика має своє функціональне призначення, оскільки слугує побудові і пере-

вірці слідчих версій у розслідуванні певних кримінальних правопорушень та сприяє: а) побудові типових програм (алгоритмів) і моделей розслідування кримінальних правопорушень (своєрідних матриць); б) формуванню окремих криміналістичних методик; в) визначенню напрямків розслідування, алгоритмів слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій того або іншого виду кримінального правопорушення. Практичне ж значення криміналістичної характеристики в загальному розумінні полягає в тому, що при наявності одних ознак слідчий може передбачити наявність інших і провести необхідні слідчі (розшукові) дії з метою встановлення та розшуку особи злочинця [22, с. 789–795].

Криміналістична характеристика незаконного збагачення виступає як інформаційна описово-статистична модель таких кримінальних проявів і є основою побудови і реалізації оптимальної методики розслідування цього виду кримінальних правопорушень, а також являє собою своєрідне системне утворення, що передбачає обов'язкове встановлення кореляційних взаємозв'язків та відносин між її елементами, які існують не ізольовано, а у нерозривному взаємозв'язку, тобто залежать один від одного і є основою для формування слідчих версій та програм розслідування у тих чи інших слідчих ситуаціях.

У цьому аспекті В.А. Журавель слушно вказує на актуальність підвищення прагматичної функції криміналістичної характеристики саме за рахунок виявлення та використання кореляційних зв'язків між її елементами, виражені в кількісних показниках. Саме статистичний підхід, що складає основу формування криміналістичної характеристики, може бути визнаний ключовим і при вимірюванні ступеня можливості настання прогнозованих подій. У зв'язку з цим, зусилля криміналістів щодо виявлення кількісних показників, які відображають специфіку кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики, повинні бути значно активізовані, тому що до цього часу висловлені відносно даної проблематики судження, за дуже рідкими винятками, мають суто декларативний характер. При цьому не слід забувати, що в самій криміналістичній характеристиці відбиваються на статистичному рівні як достатньо чітко детерміновані відносини між окремими її елементами, наприклад, особливості технологічних процесів і обрання засобів учинення замаскованих розкрадань, так і обумовлені багатьма причинними факторами, у тому числі випадковими, ситуаційними [8, с. 187–200].

Таким чином, *криміналістична характеристика незаконного збагачення* – це інформаційно-описова модель, що відображає криміналістично значущі відомості про особу злочинця, способи вчинення та приховування кримінального правопорушення, типові сліди («слідову картину»), предмет злочинного посягання, обстановку вчинення (умови, місце, час), аналіз яких дає можливість встановити кореляційні взаємозв'язки між ними та слугує підґрунтям побудови і перевірки слідчих версій.

Криміналістична характеристика кримінального правопорушення являє собою цілісну та узгоджену систему, яка поєднує у собі структурні елементи [7, с. 125], які є взаємопов'язаною сукупністю індивідуальних особливостей певної категорії кримінальних правопорушень, відображають криміналістично значущі ознаки цього кримінального явища, що характеризують обстановку, спосіб і механізм вчинення та приховування такого правопорушення, осіб злочинця і потерпілого та має значення для виявлення, розкриття та розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Мова йде про те, що криміналістична характеристика незаконного збагачення включає в себе окремі елементи такої характеристики і ці питання є важливим напрямком дослідження.

Вивчення та аналіз криміналістичної літератури [21, с. 305–319; 23, с. 119], результати опитування прак-

тичних працівників дають можливість до елементів криміналістичної характеристики незаконного збагачення віднести такі: 1) особа злочинця; 2) способи вчинення; 3) способи приховування; 4) типові сліди («слідова картина»); 5) предмет злочинного посягання; 6) обстановка вчинення (місце, час та умови).

Варто зауважити, що не всі із вказаних структурних елементів криміналістичної характеристики досліджуваного кримінального правопорушення однаково «працюють», відіграючи свою роль та функціональне призначення. Очевидно, що серед виокремлених елементів ключове місце займає саме спосіб вчинення цього кримінального правопорушення. Це пояснюється передусім специфікою цього кримінального правопорушення, яка охоплює систему взаємопов'язаних дій і процесів злочинної діяльності, що пов'язані із підготовкою, вчиненням та приховуванням таких кримінальних проявів і розглядаються як своєрідний механізм злочинної діяльності, пов'язаної із вчиненням державної зради в умовах воєнного стану.

Вагомого значення також набуває такий елемент досліджуваної криміналістичної характеристики як особа злочинця, зміст якого визначається тим набором ознак особи, які є криміналістично значущими для злочинців, що вчинюють незаконне збагачення, і важливими для визначення ефективних методів та засобів встановлення і розшуку особи злочинця, побудови та перевірки робочих версій, визначення та обрання найефективніших напрямів і програм (алгоритмів) розслідування. Водночас, типові сліди та обстановка вчинення (місце, час і умови), як елемент досліджуваної криміналістичної характеристики має набагато меншого значення, оскільки «слідова картина» та обстановка вчинення незаконного збагачення є найчастіше ситуативною. Водночас, найбільш вагомим значення набувають кореляційні зв'язки між такими елементами: «способи» – «особа злочинця»; «обстановка вчинення» – «типові сліди»; «способи» – «типові сліди» – «особа злочинця»; «особа злочинця» – обстановка вчинення» – «типові сліди» тощо.

Варто наголосити на тому, що дослідженню питання криміналістичної характеристики незаконного збагачення є важливим для формування ефективної методики розслідування, тому має бути предметом окремого вивчення та аналізу. Отже, вважаємо за необхідне розглянути зміст основних елементів криміналістичної характеристики цього виду кримінального правопорушення.

Особа злочинця, будучи одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики незаконного збагачення, знаходить своє відбиття у способі вчинення та приховування, його «слідовій картині» і в предметі злочинного посягання. Досліджуючи такий елемент криміналістичної характеристики даного злочину, як особа злочинця, слід враховувати, що для обрання або призначення на перераховані вище посади кандидат повинен відповідати визначеним законодавством вимогам щодо досягнення певного віку, одержання освіти (не рідко, вищої юридичної), здобуття певного досвіду професійної діяльності тощо [5, с. 254–256]. Тому суб'єкти цього злочину володіють власним високим рівнем загальних і спеціальних (у т. ч. юридичних знань) або мають необхідні ресурси для безперешкодного одержання таких знань з інших джерел, у т. ч. і від найближчого соціального оточення. Означене становить підґрунтя для усвідомлення потенційної можливості притягнення до відповідальності за незаконне збагачення та може бути використано ними з метою протидії розслідуванню шляхом своєчасного вчинення дій, спрямованих на маскуваність як самих фактів незаконного отримання у власність певних активів, так і джерел походження останніх. Для цього ними можуть широкого використовуватися різні фікції, зокрема, у вигляді фіктивних правовичинів і підставних осіб.

Незаконне збагачення може вчиняти лише спеціальний суб'єкт – особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Перелік таких осіб є законодавчо визначеним. Мотиви злочинної діяльності мають корисливий характер в різних формах, що зумовлюються, головним чином соціальним статусом особи. Більше того, кримінальні провадження за ст. 368⁵ КК України відкриваються завжди відносно конкретної особи, коли особа злочинця є відомою на момент початку кримінального провадження. Це позбавляє необхідності орган досудового розслідування виконувати завдання по встановленню винуватості особи. Але при цьому є важливим встановлення та обґрунтування належними та допустимими доказами факт належності такої особи до вищезазначеного спеціального суб'єкту.

Варто зауважити, що особи, які здійснюють корупційні правопорушення і займають посадові позиції, зазвичай мають високий рівень освіти та володіють знаннями, що дозволяють їм маскувати справжній характер своєї діяльності. Такі особи, як правило, мають добре розвинуті комунікативні навички, що дозволяють їм маніпулювати людьми, викликати довіру. Як правило, ці особи, через свої зв'язки, прагнуть замаскувати свою злочинну діяльність, знищити сліди та уникнути покарання. Вони можуть навіть втручатись у слідчий процес, чинити тиск на слідчого, що ускладнює процес розслідування. Такі особи, володіючи юридичними знаннями, у тому числі й щодо методів розслідування корупційних правопорушень, способів їх скоєння та маскування, вони можуть сформувати стратегію поведінки, спрямовану на протидію розслідуванню [6, с. 84–87].

Способи вчинення незаконного збагачення слід розглядати, як детерміновану систему дій злочинця, який являє собою образ дій злочинця, що виражаються у певній системі операцій і прийомів [20, с. 72–74]. Це детермінована система дій злочинця по підготовці, виконанню та приховуванню незаконного збагачення, а також по використанню результатів цієї злочинної діяльності. Способи вчинення незаконного збагачення можуть бути різними. Незаконне збагачення може бути вчинене шляхом: а) набуття незаконних активів суб'єктом злочину; б) набуття незаконних активів та подальша їх передача іншій особі. Вчинення злочину може проявлятися тільки у формі дії. Способи незаконного набуття активів можуть бути різними. Коли набуття таких активів відбувається у спосіб, визначений в КК України як окремих склад кримінального правопорушення, кваліфікувати таку поведінку потрібно не як незаконне збагачення, а як інше корупційне правопорушення.

Одним із способів вчинення незаконного збагачення є передача суб'єктом злочину активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, будь-якій іншій особі. Зауважимо, що вряд чи така «інша» особа буде належати до числа тих, вичерпний перелік яких закріплено у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», інакше передача їй активів втрачає будь-який сенс як для злочинця, так і самої цієї особи. У зв'язку з цим особа, удостоєна довіри на офіційне одержання активів, може бути обрана злочинцем за критерієм її лояльності до бенефіціара та відсутності «індикаторів ризику» в очах представників державних органів і суспільства.

Способами набуття активів, що є предметом незаконного збагачення, є такі: а) вчинення предикатного кримінального правопорушення або адміністративного правопорушення, завдяки якому з'являється незаконний актив, і вказане протиправне діяння обов'язково передувє незаконному збагаченню; б) отримання злочинцем незаконних активів безпосередньо або через інших осіб під час вчинення різних видів кримінальних правопорушень або адміністративних правопорушень; в) отримання активів

у матеріально визначеній формі (грошові кошти, банківські та дорогоцінні метали, цінне рухоме майно тощо) або у інший спосіб (надання майнових прав та нематеріальних активів); г) набуття права власності на незаконно отриманий актив безпосередньо злочинцем або такий актив (право на актив) передається третім особам, як правило з числа близьких осіб [18, с. 153–157].

Способи приховування незаконного збагачення пов'язані із застосуванням злочинцями окремих хитрощів, зокрема, з метою приховування повної та достовірної інформації про своє матеріальне становище особи, які підозрюються у вчиненні незаконного збагачення, заздалегідь офіційно розривають шлюб у державних органах реєстрації актів цивільного стану, при цьому продовжують фактично проживати із дружиною та вести спільний побут. Мають місце випадки реєстрації суб'єктом злочину права власності на майно на осіб, які не є суб'єктами декларування й відомості про яких не підлягають декларуванню та ін.

До способів приховування незаконного збагачення (набування активів) суб'єктами злочину слід віднести: а) передача отриманих активів та реєстрація права власності на майно на членів сім'ї або інших осіб, які не подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; б) зняття всіх коштів, отриманих на офіційних місцях роботи, з банківської картки з метою недопущення відстеження витрат та можливості у подальшому засвідчити про походження наявних готівкових коштів; в) зберігання готівкових коштів, банківських та дорогоцінних металів, певних видів цінного нерухомого майна (годинники, монети, антикваріат) у спеціально прилаштованих для цієї мети приміщеннях (орендованому чи спеціально придбаному, або що належать членам сім'ї чи близьким особам), а також тайниках, сховищах; подальше здійснення операцій з купівлі-продажу коштовного майна за готівкові кошти; г) конвертація національної валюти України в іноземну валюту з метою подальшого її вивезення за кордон; д) виведення отриманих незаконних активів за кордон, як правило їх фізичне вивезення особисто, з використанням членів сім'ї, близьких осіб, інших осіб або з використанням фірм-одноденків; придбання за кордоном для членів сім'ї або близьких осіб рухомого або нерухомого майна; розміщення коштів, банківських та дорогоцінних металів у банках-нерезидентах та/або придбання цінних паперів у нерезидентів; учинення інших дій; е) вчинення удаваного правочину для приховування іншого; є) вчинення фіктивних правочинів, отримання грошових чи матеріальних подарунків від близьких осіб або штучне завищення вартості майна, отриманого у спадок та ін. [19, с. 209–212].

Типові сліди («слідова картина») злочинного збагачення включають в себе сукупність матеріальних, ідеальних та цифрових слідів, властивими цьому виду (або групі) кримінальних правопорушень, а також відповідним способом та етапам їх вчинення.

Типову «слідову картину» незаконного збагачення становлять: а) безпосередньо предмет злочинного посягання як матеріальний об'єкт (грошові кошти, банківські та дорогоцінні метали, державні цінні папери, нерухоме майно, цінне рухоме майно, майнові права та нематеріальні активи); б) документи (у тому числі фото-, відео- документи та інші носії інформації), що свідчать про набуття у власність предмету злочинного посягання, володіння або розпоряджання ним, а також про підготовку та приховування набутого активу; в) сліди-відображення особи злочинця та інших, причетних до злочину осіб (сліди-відображення зовнішності особи, сліди пальців рук), а також біологічні, запахові сліди вищевказаних осіб); г) ідеальні сліди (сліди пам'яті); д) цифрові сліди.

Слідами – матеріальними відображеннями незаконного збагачення виступають самі об'єкти (грошові

кошти, набуті у власність об'єкти – автомобіль, годинник, коштовна комп'ютерна техніка тощо), документи, що свідчать про набуття у власність або розпорядження такими об'єктами (виписка з банківського рахунку, квитанція про сплату вартісного відпочинку, авіаквитків, іншого товару чи послуг, договір купівлі-продажу, квитанція про банківську транзакцію грошових коштів тощо), сліди перебування особи у певному місці (наприклад, відеозапис з камери спостереження фітнес-центру, ресторану, салону краси тощо), ідеальні сліди – сліди пам'яті, наприклад, очевидців перебування особи у певному місці, володіння (користування) особою певними вартісними об'єктами (годинник, сумка, авто тощо).

З метою виявлення фото-, відеодокументів, що можуть свідчити про незаконне збагачення особи, слід здійснювати огляд електронного середовища, в якому такі документи можуть існувати, а саме соціальних мереж не тільки підозрюваної особи, але й членів її сім'ї та інших близьких осіб. Наприклад, сторінки в соцмережах Instagram, Pinterest, Facebook та ін. можуть містити інформацію про наявність у сина-студента підозрюваної особи автомобіля преміум-класа, доньки, що не має жодного власного заробітку коштовного годинника, інформацію про вартісний відпочинок і т.п.

Предметом незаконного збагачення є активи у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами. Розкриття поняття активів у значному розмірі міститься у п. 2 примітки до ст. 368-2 КК України, основними характеристиками яких визначено: 1) їх природу як грошових коштів або іншого майна, а також доходів від них; 2) їх розмір – вартість, що перевищує одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 3) відсутність доказів, якими підтверджується законність набуття активів.

Активи, набуті незаконним шляхом, а також неправомірна вигода, що виступають предметом кримінального правопорушення, є центральним елементом у формуванні слідової картини злочину. Вони мають характерну особливість – виступають водночас слідотворюючими та слідосприймаючими об'єктами, є носіями доказової інформації та визначають характер слідової картини правопорушення [1, с. 53].

У процесі доказування предмета незаконного збагачення необхідно виходити із найбільш детального опису та встановлення індивідуальних властивостей та ознак предмета цього злочинного посягання. Якщо предметом незаконного збагачення є грошові кошти, то необхідно встановити яка саме сума, у якій валюти, якими купюрами, які індивідуальні ознаки купюр, по можливості номери купюр, які особливості та індивідуальні ознаки. Якщо предметом незаконного збагачення виступають товарно-матеріальні цінності важливо встановити їх найменування, кількість, якісні ознаки, форму, розмір, колір, об'єм, вагу, індивідуальні ознаки, номери, дефекти, дані про джерела їх придбання, матеріал з якого вони виготовлені, клеймування, маркування, характеристика упаковки та інші індивідуальні ознаки, що мають криміналістичне значення. Криміналістична особливість предмета незаконного збагачення полягає в тому, що це слідосприймаючі і слідотворюючі об'єкти живої та неживої природи, їх якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості індивідуалізують предмет у матеріальному світі, обумовлюють способи вчинення і приховання таких злочинів.

У предметі доказування у кримінальному провадженні щодо незаконного збагачення необхідно враховувати першочергову необхідність встановлення джерел походження активів уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування осіб, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами. Ігнорування

цього положення ускладнює доказування інших, обставин, передбачених ст. 91 КПК України [23, с. 120].

Обстановка вчинення незаконного збагачення (місце, час та умови) знаходиться у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності зі слідовою картиною та способами вчинення досліджуваного кримінального правопорушення. Обстановка вчинення державної зради може поділятися на такі елементи: обстановка, що передують вчиненню, обстановка безпосереднього вчинення та обстановка після вчинення незаконного збагачення. У структурі місця незаконного збагачення необхідно виокремити: місце готування, місце вчинення та місце приховування незаконного збагачення. Визначення місця вчинення незаконного збагачення є джерелом інформації про типові сліди, спосіб учинення злочину, знаряддя та засоби вчинення злочину, особу злочинця й предмет злочинного посягання. Таким чином, для кваліфікації вчинення незаконного збагачення в сучасних умовах важливим є встановлення всіх елементів механізму цієї злочинної діяльності, а також джерел походження активів незаконного збагачення.

Час злочину (кримінального правопорушення) відповідно до вимог ст. 91 КПК України є обставиною, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні. Однак, характерною ознакою обстановки вчинення незаконного збагачення є те, що у більшості воно вчиняється в умовах неочевидності. Окрім цього, враховуючи той факт, що незаконне збагачення вчиняється у сукупності з іншими злочинами, то зазвичай набуває неодноразовий, а триваючий характер. Тому, під час розслідування незаконного збагачення особливого значення набуває встановлення та дослідження даних про початок підготовчих дій, безпосереднє вчинення та тривалість його приховування.

У таких випадках важливого значення набувають дані про початок і закінчення незаконного збагачення, а також тривалість злочину у часі. Для визначення часу вчинення незаконного збагачення необхідно встановити: часовий зв'язок між обстановкою до, під час та після вчинення незаконного збагачення; черговість подій злочину; тривалість різних подій під час учинення незаконного збагачення. Тому важливо враховувати таку систему даних про час державної зради: 1) час (тривалість у часі) підготовчих дій; 2) час (тривалість у часі) безпосереднього вчинення; 3) час (тривалість у часі) реалізації дій щодо приховування. В цьому сенсі, слухними є зауваження, що обрання часу вчинення незаконного збагачення обумовлюють такі чинники: 1) відсутність свідків (очевидців); 2) місце вчинення; 3) обстановка, яка передуює безпосередньому вчиненню; 4) фізичний та психічний стан особи злочинця та ін.

Встановлення інформації та відомостей про час, місце та умови незаконного збагачення дозволяє слідчому: правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення; сприятиме висуненню слідчих версій та встановленню всіх обставин події та механізму кримінального правопорушення; встановити свідків (очевидців) державної зради; встановити факт добровільності (добровільного здійснення дій); встановити (ідентифікувати) особу злочинця та визначити ступінь його підготовки (співучасників); вирішити завдання, передбачені ст. 2 КПК України; визначити місце передачі та характер переданої інформації, контактних осіб, способи та засоби зв'язку тощо; визначити способи (активні дії) готування та приховання злочину; визначити обставини, що сприяли вчиненню незаконного збагачення та встановити інші обставини, які мають значення для успішного розслідування.

Отже, на сьогодні в сучасних умовах воєнного стану в Україні досить значимим та актуальним є розроблення комплексу проблем криміналістичного забезпечення

боротьби із такими розповсюдженими кримінальними проявами як незаконне збагачення. Серед напрямів удосконалення протидії незаконного збагачення постає саме проблематика формування комплексної криміналістичної методики розслідування незаконного збагачення, основою якої виступає саме криміналістична характеристика цього різновиду кримінального правопорушення.

Вбачається, що основними напрямками удосконалення формування та використання криміналістичної характеристики незаконного збагачення можуть бути такі: 1) дослідження кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики для побудови слідчих версій, що має значно підвищити практичну (прагматичну) роль криміналістичної характеристики цього виду кримінальних правопорушень; 2) побудова криміналістичної характеристики незаконного збагачення з використанням сучасних інформаційних технологій, включаючи формування описово-статистичної інформаційної моделі досліджуваного кримінального правопорушення із використанням технологій штучного інтелекту [10, с. 232]; 3) формування та використання криміналістичної характеристики незаконного збагачення із застосуванням криміналістичного програмування та алгоритмізації для побудови системи слідчих версій; 4) побудова та використання криміналістичної характеристики державної зради із застосуванням положень криміналістичної ситуації, зокрема, для побудови слідчих версій із врахуванням ситуацій розслідування та пропонування алгоритмів дій суб'єктів досудового розслідування по їх вирішенню; 5) підвищення практичної спрямованості та прагматичної значущості криміналістичної характеристики незаконного збагачення у системі криміналістичної методики розслідування цього виду кримінального правопорушення.

Висновки. Криміналістична характеристика незаконного збагачення виступає як інформаційно-статистична модель таких кримінальних проявів і є основою побудови і реалізації криміналістичної методики розслідування цього виду кримінальних правопорушень. До основних елементів криміналістичної характеристики цього кримінального правопорушення слід відносити: 1) особа злочинця; 2) способи вчинення; 3) способи приховування; 4) типові сліди («слідова картина»); 5) предмет злочинного посягання; 6) обстановка вчинення (місце, час та умови). Така криміналістична характеристика незаконного збагачення виступає, як системне утворення, яке передбачає обов'язкове встановлення кореляційних взаємозв'язків та відносин між її елементами, які існують не ізольовано, а у нерозривному взаємозв'язку, тобто залежать один від одного і є основою для формування слідчих версій та програм розслідування у тих чи інших слідчих ситуаціях.

Вбачається, що криміналістичну характеристику незаконного збагачення слід розглядати, як описово-статистичну інформаційну модель, яка відображає криміналістично-значущі відомості про особу злочинця, способи вчинення та приховування кримінального правопорушення і типові сліди («слідову картину»), обстановку (умови, місце, час), аналіз яких допомагає встановити кореляційні зв'язки (залежності) між ними та слугує підґрунтям побудови і перевірки слідчих версій. Криміналістична характеристика незаконного збагачення виступає як своєрідний орієнтир, який може успішно використовуватися слідчим (детективом, прокурором) у ході здійснення кримінального провадження, що дає можливість обрати найбільш ефективні засоби розслідування та профілактики таких кримінальних правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійко Ю. Ю. Предмет одержання неправомірної вигоди у структурі криміналістичної характеристики злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету Сер. «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 6-2. Т. 4. С. 51–54.
2. Безгинський Б. Г. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні: дис. ... д-ра філософії в галузі права : 12.00.08. Київ, 2022. 195 с.
3. Берназ П. В. Поняття «криміналістична характеристика злочину». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 34–38.
4. Гузоватий О. І., Титаренко О. О. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні та деяких зарубіжних країнах : монографія. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 260 с.
5. Драгоненко А. О. Суб'єкт незаконного збагачення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 254–256.
6. Дуда А. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики корупційних злочинів. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, Ч. 2. 2018. С. 84–87.
7. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
8. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія: Юридична. 2015. Вип. 1. С. 187–200.
9. Коновалова В. О. Вибрані твори. Избранные труды. Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Харків: Апостіль, 2012. 528 с.
10. Котюк М. В. Криміналістична характеристика державної зради в умовах воєнного стану : проблеми побудови та реалізації. *Юридичний вісник. Серія «Юриспруденція»*, 2023. № 6. С. 222–232.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001 р. № 25. Ст. 131.
12. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : ВД «Гельветика», 2017. 582 с.
13. Михайленко Д. Г. Кримінально-правове значення незаконного збагачення осіб, пов'язаних із суб'єктом владних повноважень. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. XVI. Одеса: Юрид. пра, 2015. С. 259–277.
14. Моргун Н. С., Шевчук О. О., Марчевський С. В. Встановлення джерел походження активів як обставина, яка підлягає доказуванню під час розслідування незаконного збагачення. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*, 2022, 1 (97), С. 257–266.
15. Панайд І. В. Встановлення ознак складу незаконного збагачення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 5. С. 143–149.
16. Погорельський М., Сергєєва Д. Фундаментальне наукове дослідження проблем доказування окремих корупційних злочинів. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 197–200.
17. Сванадзе Л. П. Початковий етап розслідування незаконного збагачення. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3-4. С. 208–218.
18. Сванадзе Л. П. Спосіб незаконного збагачення як елемент криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368^б КК України. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: реалії та перспективи* : Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 18 травня 2023 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres. 2023. С. 153–157.
19. Сванадзе Л. П. Приховання незаконного збагачення як складовий елемент його криміналістичної характеристики. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Одеса, 31 травня 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 209–212.
20. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса : Одес. нац. юрид. акад.; Фенікс, 2007. 260 с.
21. Топорецька З. М. Криміналістична характеристика незаконного збагачення. *Криміналістика і судова експертиза*, 2019, (64). С. 305–319.

22. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр.; упоряд.: Н. А. Чмутова. Харків: Право, 2020. 1280 с.
23. Шевчук В. М. Методика розслідування незаконного збагачення: проблеми побудови та застосування. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 квіт. 2018 р.). Запоріжжя, 2018. С. 118–120.
24. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Розслідування злочинів корупційної спрямованості: науково-практичний посібник. Х.: Харків юридичний, 2013. 220 с.
25. Шепітько В. Ю., Шевчук В. М., Білоус В. В. Особливості кримінально-правової кваліфікації та розслідування незаконного збагачення. *Криміналіст періодований*. 2016. № 13. С. 136–153.